

Истражувачки центар за културно наследство Research Center of Cultural Heritage

MONUMENTA

Македонска академија на науките и уметностите Macedonian Academy of Sciences and Arts

Скопје/Skopje

6, 2021

MONUMENTA

ГОДИШНИК НА ИСТРАЖУВАЧКИОТ ЦЕНТАР ЗА КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО | БРОЈ 6, ГОДИНА 2021
„ЦВЕТАН ГРОЗДАНОВ“ ПРИ МАНУ

ИЗДАВАЧ
МАКЕДОНСКА АКАДЕМИЈА НА НАУКИТЕ И УМЕТНОСТИТЕ

ГЛАВЕН УРЕДНИК
ГОРГИ ПОП-АТАНАСОВ

EDITOR IN CHIEF
GJORGI POP-ATANASOV

РЕДАКЦИЈА

ГОЈКО СУБОТИЌ (БЕЛГРАД)
ВЕРА БИТРАКОВА ГРОЗДАНОВА (СКОПЈЕ)
АКСИНИЈА ЏУРОВА (СОФИЈА)
БОЈАН ЃУРИЌ (ЉУБЉАНА)
АНТЕ РЕНДИЌ МИОЧЕВИЌ (ЗАГРЕБ)
САШО ЦВЕТКОВСКИ (СКОПЈЕ)
АЛЕКСАНДРА НИКОЛОСКА (СКОПЈЕ)

EDITORS

GOJKO SUBOTIĆ (BELGRADE)
VERA BITRAKOVA GROZDANOVA (SKOPJE)
AKSINIJA DŽUROVA (SOFIA)
BOJAN DJURIĆ (LJUBLJANA)
ANTE RENDIĆ MIOČEVIĆ (ZAGREB)
SAŠO CVETKOVSKI (SKOPJE)
ALEKSANDRA NIKOLOSKA (SKOPJE)

ТЕХНИЧКИ УРЕДНИК
САШО ЦВЕТКОВСКИ

TECHNICAL EDITOR
SAŠO CVETKOVSKI

СОДРЖИНА

ЃОРГИ ПОП-АТАНАСОВ GJORGI POP-ATANASOV	РАКОПИСИТЕ НА МАРКОВИОТ МАНАСТИР „СВ. ДИМИТРИЈ“ <i>THE MANUSCRIPTS OF MARKO'S MONASTERY OF "ST. DEMETRIUS"</i>	7
КОСТА АЏИЕВСКИ KOSTA ADZIEVSKI	ХРИСТИЈАНСКИ ЕЛЕМЕНТИ ВО ТОПОНИМИЈАТА НА МАКЕДОНИЈА ВО СРЕДНИОТ ВЕК И ВО ОСМАНЛИСКИОТ ПЕРИОД. НАСЕЛБИ И ДРУГИ ТОПОНИМИ СО ИМИЊА НА ХРИСТИЈАНСКИТЕ ХРАМОВИ <i>CHRISTIAN ELEMENTS IN THE TOPONYMY OF MACEDONIA IN THE MIDDLE AGES AND IN THE OTTOMAN PERIOD. SETTLEMENTS AND OTHER TOPONYMS WITH CHRISTIAN NAMES OF THE TEMPLES</i>	73
САШО ЦВЕТКОВСКИ SAŠO CVETKOVSKI	БОГОРОДИЦА НЕСВЕНЛИВА РОЗА ВО ИКОНОПИСОТ НА ДИЧО ЗОГРАФ <i>MOTHER OF GOD "UNFADING ROSE" IN THE ICON PAINTING OF DIČO ZOGRAF</i>	93
ВИКТОР НЕДЕСКИ VIKTOR NEDESKI	ИКОНИТЕ НА ДИЧО ЗОГРАФ ВО ЦРКВАТА „УСПЕНИЕ НА БОГОРОДИЦА“ ВО ЕПАНОМИ - СОЛУНСКО <i>THE ICONS OF DIČO ZOGRAF IN THE CHURCH "DORMITION OF THE MOST HOLY THEOTOKOS" IN EPANOMI – THESSALONIKI</i>	115
ВИКТОРИЈА ГРОЗДАНОВА КОЦЕВСКИ VIKTORIJA GROZDANOVA KOCEVSKI	ФРЕСКОСЛИКАРСТВОТО НА ДИЧО ЗОГРАФ ВО ЦРКВАТА „СВ. НИКОЛА“, СЕЛО ГЛУВО (СКОПЈСКИ РЕГИОН) <i>FRESCO PAINTING BY DIČO ZOGRAF IN THE CHURCH ST. NICHOLAS, VILLAGE GLUVO (SKOPJE REGION)</i>	127
АНА КОСТИЌ ANA KOSTIĆ	ДЕБАРСКИ ЗОГРАФИ У КНЕЖЕВИНИ И КРАЉЕВИНИ СРБИЈИ (1830-1918) <i>THE ZOGRAPHS OF DEBAR IN THE PRINCIPALITY AND THE KINGDOM OF SERBIA (1830-1918)</i>	143
ИРЕНА ЋИРОВИЋ IRENA ĆIROVIĆ	СЛИКАРСТВО АВРАМА ДИЧОВА НА ЈУГУ СРБИЈЕ <i>THE WORK OF AVRAM DIČOV IN SOUTHERN SERBIA</i>	171

ИВАНА ЖЕНАРЈУ РАЈОВИЋ

IVANA ŽENARJU RAJOVIĆ

ДЕЛАТНОСТ ЗОГРАФА ИЗ ГАЛИЧНИКА
НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ

*THE ACTIVITIES OF PAINTERS FROM THE VILLAGE OF GALIČNIK
IN KOSOVO AND METOHIJA*

195

АЛЕКСАНДАР КУЈУМДЖИЕВ
ALEXANDER KUYUMDZHIEV

СВЕТОГОРСКИТЕ ЗОГРАФИ ДАВИД И ЯКОВ ОТ НАЧАЛОТО НА XIX В.
DAVID AND JACOB, ICON PAINTERS FROM MOUNT ATHOS
IN THE BEGINNING OF 19TH CENTURY

215

ДАРКО НИКОЛОВСКИ

DARKO NIKOLOVSKI

НЕКОЛКУ НОВИ ПОДАТОЦИ ЗА ЦРКВАТА „СВ. АТАНАСИЈ“,
ВО СЕЛО ГАБРОВО, ГЕВГЕЛИСКО

*SOME NEW INFORMATION ABOUT THE CHURCH OF ST. ATHANASIUS,
IN THE VILLAGE OF GABROVO, GEVGELIJA*

233

АНГЕЛИНА ПОПОВСКА
ANGELINA POPOVSKA

ТРИ КАРАКТЕРИСТИЧНИ ПРЕСЛИКИ ПОТПИШАНИ ОД ДИЧО ЗОГРАФ
THREE CHARACTERISTICAL OVERLAYS SIGNED BY DIČO ZOGRAF

255

Ивана Женарју Рајовић

ДЕЛАТНОСТ ЗОГРАФА ИЗ ГАЛИЧНИКА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ

Апстракт

Зографије од околина на Дебар и Велес украсувале храмови низ целиот Балкан и движејќи се низ овие простори креирале единствена мапа на балканската црковна уметност во последниот век од османлиската управа.

На нивните патувања на движење се нашле и црквите во Рашко-призренската епархија, која денес со поголемиот свој дел е во внатрешните граници на Косово и Метохија. Во овие цркви, како всушност и во останатите делови на Балканот, по нарачка на верниците и црковните високоспоинственици се сликале икони, се фрескоживописувале цркви и се украсувале со црковен мобилијар.

Меѓу овие сликари биле и оние што потекнувале од селата Галичник, како што се браќата Гиновски, Евџениј Поп Кузманов, Теофан Исailович Буџаровски, Константин Јаковлевич, како и зографиите Вено и Зафир.

Ги презентираме нивните досега непознати дела во црквите во Косово и Метохија.

Клучни зборови: *Галичник, Косово и Метохија, Рашко-призренска епархија, браќа Гиновски, Зафир и Вено, Евџениј Поп Кузманов, Константин Јаковлевич, Теофан Исailович Буџаровски*

Abstract

The zographs from the vicinity of Debar and Veles decorated temples throughout the Balkans and moving through these spaces created a unique map of Balkan sacral art in the last century of the Ottoman rule.

The churches in the diocese of Raška and Prizren, which today are mostly in the internal borders of Kosovo and Metohija, were also on their movement routes. In these churches, as in other parts of the Balkans, icons were painted, churches were frescoed and decorated with church furniture by order of believers and church dignitaries.

Among these painters were those who came from the villages of Galičnik, such as the Ginovski brothers, Evgeniy Pop Kuzmanov, Teofan Isailović Bužarovski, Konstantin Jakovlevič, as well as the painters Veno and Zafir.

We present their hitherto unknown works in the churches of Kosovo and Metohija

Key words: *Galičnik, Kosovo and Metohija, Raško-Prizren Diocese, Ginovski brothers, Zafir and Veno, Evgeniy Pop Kuzmanov, Konstantin Jakovljevič, Teofan Isailović Bužarovski*

Територија Косова и Метохије поклапа се у великој мери са границама Рашко-призренске епархије,¹ која је у XIX веку била део Цариградске патријаршије и Османског царства, у којем су од 1839. године стварани услови за успон верског живота православних хришћана.² Обнову и изградњу православних храмова пратило је и њихово украшавање – живописање, израда иконостаса и црквеног мобилијара. Ангажовани су најтраженији зографи, пореклом из околине Дебра и Велеса, који су својом великом мобилношћу креирали визуелни идентитет православног Балкана. Њихов рад карактерише зографска пикторална поетика, која је у XIX веку била у складу са духовним идеалима наручилаца, верском обновом и балканским културним моделом.³ Међу бројним зографима који су радили на територији Рашко-призренске епархије, мапирани су радови и оних који су потицали из дебарског села Галичника, попут браће Ђиноски, Евгенија Поп Кузманова, Константина Јаковљевића, Теофана Исаиловића Буџарског, Зафира и Вена. Њихова дела настајала су у другој половини XIX века, од шездесетих година до самог краја овог столећа.

Браћа Ђиноски

Свестрана браћа Панајот, Теофил, Василије и Александар Ђиноски, синови учитеља Крсте Петровића Ђиноског, бавили су се различитим видовима уметности. Панајот Ђиноски, рођен 1841. године, од четрнаесте до седамнаесте године изучавао је зографско сликарство од Ђурчина

¹ У границама Рашко-призренске епархије налази се и југозападни део Србије познат као Рашка област односно Санџак, по некадашњем Новопазарском санџаку (1878–1913), са чијим се историјским границама делимично подудара.

² О верској обнови у XIX веку видети: А. Василиев, *Български възрожденски майстори, живописци, резбари, строители*, София 1965, 9-11; А. Трајановски, *Црковно-училишните оштини во Македонија, Прилог кон историјата на македонските црковно-училишните оштини од нивното основање до 70-тите години на XIX век*, Скопје 1988, 63; N. Makuljević, *The 'Zograph' Model of Orthodox Painting in Southeast Europe 1830–1870*, *Balkanica* 34, Београд 2003, 385-405; исти, *Иконойис Врањске епархије 1820–1940*, Иконопис Врањске епархије, ур. М. Тимотијевић, Н. Макуљевић, Београд – Врање 2005, 14-18; исти, *Одржавање и обнова вере: православни храмови у Ђорњем Полимљу током новог века*, Милешевски записи 7, Пријепоље 2007, 147-175; исти, *Tanzimat i vizuelno kreiranje javnog identiteta u Bosni i Hercegovini*, *Identitet Bosne i Hercegovine kroz historiju*, *Zbornik radova* 2, Сарајево 2011, 213-227; исти, *Полимље – Сџари Влах – Санџак: црквена обнова и визуелна култура у другој половини XIX века*, Милешевски записи 9, Пријепоље 2012, 211-226; И. Женарју Рајовић, *Црквена уметност XIX века у Рашко-призренској епархији (1839–1912)*, Лепосавић 2016.

³ О зографском сликарству: N. Makuljević, *The 'Zograph' Model of Orthodox Painting in Southeast Europe 1830–1870*, 385-405; Н. Макуљевић, *Иконойис Врањске епархије 1820–1940*, 21-25; И. Женарју Рајовић, *нав. дело*, 92-97.

Фрчковског.⁴ Најактивнији је био у Бугарској, али се 1881. године са породицом преселио у Врање, где се посветио сакупљању народне поезије и записивању народних обичаја, и где је и преминуо 1886 године.⁵ Након његове смрти, захваљујући брату Александру, у Русији је објављен зборник етнографског материјала који је за живота прикупио.⁶ Након што су им преминули и родитељи, браћа се селе у Подгорицу, где оснивају радионицу.⁷ Теофил и Василије су се бавили дуборезачким и каменорезачким занатом, иконописом и фрескосликарством, док је најмлађи Александар, осим што се бавио дрворезбарством, био и фотограф.⁸ Након смрти браће 1894. године, Василије је наставио да ради са сином Миливојем, а повремено је са њима радио и иконописац Петар Чолановић из Подгорице.⁹

Василије Ђиноски је шездесетих и седамдесетих година XIX века са браћом радио на територијама Рашко-призренске и Врањске епархије.¹⁰ Први до сада датовани рад Василија Ђиноског на Косову и Метохији представља зидно сликарство у цркви Светог Николе у Љубижди код Призрена, изведено 1867. године. Овај податак налазио се у натпису који је преписао чувени призренски хроничар Петар Костић: „Сей храмъ св. отецъ Николайъ изобразися у време Господина Мелетия съ трудом иждивенимъ општимъ народомъ у 1867. год. 25. Јуна. У сие врмем бистъ јереј Андрея из руке

⁴ П.А. Ровински, *Сборникъ Панајота Ђиновскога изъ села Галичника (въ Дебрахъ)*, Живая старина 1, год. 9, С. Петербургъ 1899, 115. Са оцем је превео ерминију Дионисија из Фурне са грчког на мијачко наречје, (Т. Смиљанић-Брадина, *Панајојћ Крсѿевић Ђиноски*, Јужни преглед, св. 1–6, год. I, Скопље 1927, 17-18).

⁵ Постоји податак да се породица преселила у Врање из страха од крвне освете, након убиства једног Арнаутина, (Т. Смиљанић-Брадина, *нав. дело*), 16. Такође, постоји и податак да су од 1870. године живели у Новом Пазару, (З. Гаговић, *Црногорски иконописци и њихови творци*, Цетиње 2007, 76).

⁶ П.А. Ровински, *нав. дело*, 116-117; Зборник етнографског материјала објављиван је у руском часопису *Живая старина* од 1899. до 1905. године; Х. Поленаковић, *Панајојћ К. Ђиноски, зоџраф, еѿиноџраф, фолклорисѿи и лексикоџраф*, Годишен зборник на Филозофскиот факултет на Универзитетот во Скопје 14, Скопје 1962, 240.

⁷ Василије је тамо већ био, на позив митрополита Илариона Рогановића, (Т. Смиљанић-Брадина, *нав. дело*, 16; З. Гаговић, *нав. дело*, 76).

⁸ Х. Поленаковић, *нав. дело*, 243.

⁹ Сп. И. Зарић, М. Станковић, *Црква Вазнесења Госѿодњеџ у селу Краље*, Милешевски записи 7, Пријепоље 2007, 181-182. Василије Ђиноски је тако до 1914. године, како са Теофилом, тако и са сином, или и уз помоћ Чолановића, створио замашан сликарски репертоар. З. Гаговић помиње број од чак 110 иконостаса, (З. Гаговић, *нав. дело*, 78-79).

¹⁰ Најрепрезентативније дело браће Ђиноски у Рашко-призренској епархији представља монументални иконостас у цркви Светог Николе у Новом Пазару из 1875. године. Ово раскошно дело краси готово стотину педесет сликаних икона, а осим тога, у истом храму израдили су и архијерејски трон са представом Христа Великог архијереја, (С. Биорац, *Иконосѿас цркве Св. Никола у Новом Пазару*, Новопазарски зборник 24, Нови Пазар 2000, 43-49; М. Јемовић Мачужић, *Архијерејски трон у цркви Свеѿоџ Николе у Новом Пазару*, Студије визуелне културе, Зографски кругови 1, Београд 2018, 65-81).

Васиља Крстић зуграфъ од Дибарској нахиј¹¹. Костић доноси и податак да су Василије и Теофил радили и на украшавању Синан-пашине цамије у Призрену.¹² Црква у Љубижди је опљачкана и запаљена 1999. године, а живопис није истражен. Василију, или браћи, може се приписати и иконостас из цркве у Љубижди, чији се делови данас налазе у цркви Светог Јована у Великој Хочи. Василије је исте 1867. године насликао и икону Богородице са Христом, која се налази у цркви Светог Николе у Гњилану.

Браћа Василије и Александар Ђиноски су 1874. године радила на осликавању делова цркве у Будисавцима, у близини Пећке Патријаршије. Изнад улаза у наос сачувана је представа Христовог Преображења са приложничким записом, док је у темену апсиде сачувана представа Богородице Шире од небеса.¹³ Истовремено су израдили и делове иконостаса, зону сокла, царске двери, и завршну зону са Распећем Христовим.¹⁴ Надверје над северним пролазом у олтар носи запис:

„Изволеніемъ ђца, Пспѣшеніемъ снѣ, Совершеніемъ / Сѣга Дѣла. ђновіса сіа Церковѣ. Храма пресображеніа Гдна. / ђдѣ много лѣтъ запвстѣвшѣа. с блѣгословеніемъ нѣговогъ Высоко- / пресвѣщенства Архіепіскопа Пѣскогъ Г:Г:нѣ Мелетіа. сѣѡградо- / мѣ ѡнаціма ѡ свіма потребама цркъѡвннѣмъ. на 1872. сеп: 8 гѣ. / ѡ Тѣмплѡ соградіса, на 1874. апрн. 23 гѣ. ѡ свѣ снастоѡніемъ ѡ трѣдомъ / іеромонаха Інгѣмена м:с:с Патриаршіе Гос: ѡ: Рафаіла тѡннѣа. с:помѡѡ- / ннѣ ђцѣмъ Кирилѡмъ. ѡ прѣѡмцемъ Макаріемъ, прѣ Архимандрит: Хрсантѣ ѡ братіи. / Изображенѡ Васіліемъ Крстићемъ Д: іноскогъ ѡзѣ Дибарске нахѣ ѡдѣ сѣла Галнѣныкѣ. сѣ Братѡмъ Ялезѡндрѡмъ.“¹⁵ Готово исти запис, само у нешто краћој варијанти, налази се у лунети над улазом у наос. Разлика се односи на део након помена игумана Рафаила Тонића, где се у лунети наводи још само: „Изображенѡ Васіліемъ ѡ Ялезѡндрѡмъ к. д. ѡиноски ѡ Галнѣннѣ.“

Током 1874. године Василије је извео иконостас у сеоској цркви Ваведѣња Богородице у Белом Пољу, такође у близини Пећке патријаршије.¹⁶

¹¹ П. Костић, *Црквени живопис православних Срба у Призрену и његовој околини у XIX веку (са усвојенима ѡисца)*, Београд 1928, 102. Запис је публикован и у: М. Ивановић, *Прилози ѡпознавању делатности сликара (зоѡрафа), дуборезаца, ѡрадишѣла и дѡнашѡра из Македоније на српским црквеним ѡмоеницима Косѡва и Метохије*, Вардарски зборник 3, Београд 2004, 174-175.

¹² П. Костић, *нав. дело*, 102, н. 1.

¹³ М. Ивановић, *Црква Преображења у Будисавцима*, Старине Косѡва и Метохије 1, Приштина 1961, 117, н. 20 и 124; исти, *Прилози ѡпознавању делатности сликара (зоѡрафа)*, 175.

¹⁴ И. Женарју Рајовић, *Иконостас Преображењске цркве у Будисавцима*, Студије визуелне културе, Зографски кругѡви 1, Београд 2018, 29.

¹⁵ Запис је публикован и у: М. Ивановић, *нав. дело*, 175; И. Женарју Рајовић, *нав. дело*, 30-31.

¹⁶ М. Ивановић, *Црква Ваведѣња у Белом Пољу код Пећи и ѡдео скадарских Срба у њеном осликавању*, Свети кнез Лазар. Споменица ѡ шестој годишњици Косѡвског боја

Село је запаљено 1999. године, када је страдала и црква која је делимично обновљена 2003. године. Црква је поново запаљена 2004. године, када је изгорео иконостас, заједно са књигама и богослужбеним предметима. Из приложничког записа на царским дверима сазнаје се да су оне, као и Распеће и још неколико икона на том иконостасу, били прилози једне породице из села Пиштана, удаљеног десетак километара од Пећи. У запису стоји: „сѣй двѣри њ гѡре веліки крѣтъ њ ст ѣцѣ њ стго іѡана / бѣслово, њ старог њ новог завѣта, приложѣше братски / 1^{ва} мѣтко ѡ пищане, за душѣвно спасѣніе. 2^{га} ст / ѣфо братанацъ мѣ задѣвшъ свога ѡца стѡана. 3^{ћа} / стѣмена свпрѣга брата мѣлковог њ стоѣновог / мѣлована за нѣговѣ душъ њ за синамѣ вѣкота / вѣтна њм пѣмѣт. при парохъ хацѣ попѣ никѡлаѣ пе- / тровѣ њконом, 1874. зографъ васіліѣ крѣтѣ, ѣ: даскало / вѣѣ днерске нѣхѣ њзъ села галичника“.

Године 1874. Василије је радио и у манастиру Пећка патријаршија, где се на иконостасу тамошње цркве Светих Апостола налазила житијна икона Светог Петра коју је насликао за еснаф пећких екмечија.¹⁷ На икони се налази запис који томе сведочи: „сѣю стѣю іѡанъ / приложѣ еснафъ / екмечѣнски оу старѣ / српскѣ пеѣскѣ патријаршию за споменъ / вѣтни 1874. њунна 26. га. Изображѣна Василѣмѣ / Крѣтѣмѣ ѣ. Даскаловиѣмѣ њзъ Галичника“.¹⁸ Његов рад су и стојеће фигуре тројице српских архиепископа – Светог Никодима, Светог Арсенија и Максима које се налазе на јужном зиду цркве Светог Димитрија, крај портрета Светог Јоаникија, цара Душана, Уроша и Светог Саве.¹⁹ Василије Ђиноски је насликао и иконе које се налазе у такозваном празничном реду у последњој зони иконостаса у цркви Светог Николе у Косовској Каменици, где је свој потпис оставио на икони Светог Василија.²⁰

Зафир и Вено

У Рашко-призренској епархији, тачније у Косовском Поморављу, срећу се и радови зографа Зафира и Вена из Галичника, настали седамдесетих година XIX века. О овим сликарима се зна веома мало – зограф Зафир се потписивао презименима Василиевич и Василков, док се са друге стране, претпоставља да је зограф Вено онај који је познат под презименом Илиевич,

1389–1989, ур. В. Стојанчевић, Београд 1989, 353; исти, *Прилози уѡознавању делатности сликара (зографа)*, 174-175.

¹⁷ М. Ивановић, *Неки ѡдаци о иконостасу цркве Светих Апостола у Пећкој патријаршији*, Зборник Музеја примењене уметности 26-27, Београд 1982–83, 109-110.

¹⁸ Запис је публикован у: М. Ивановић, *Прилози уѡознавању делатности сликара (зографа)*, 175-176.

¹⁹ И. Женарју Рајовић, *Црквена уметност XIX века у Рашко-призренској епархији (1839–1912)*, Лепосавић 2016, 85.

²⁰ Није познато када је био ангажован на овом послу, док је остатак иконостаса израдио зограф Костадин из Велеса 1862. године.

али и као Костов, по имену оца.²¹ У скоријим истраживањима откривено је да су били веома активни у области Врањске епархије у седмој и осмој деценији XIX века.²²

На територији Рашко-призренске епархије ова два зографа су током 1871. и 1872. године била упуслена у опремању и декорисању цркве Свете Петке у селу Стража у близини Гњилана.²³ На царским дверима, у оквиру представе Богородице у сцени Благовести, наводи се да су осликане руком зографа Вена 1871, док у дну северних двери стоји да су оне приложнички дар из 1872. године. У току 1872. године завршен је живопис, о чему сведочи запис на северном зиду олтарског простора, у којем се помињу и Вено и Зафир:

„Исписаа сѣй кожествѣный ѿ сцѣный храмъ, вжѣсвѣныа ѿ сцѣныа ѡбѣтели / преподѡбныа мѡтере нѡшыа параскѣви истосцѡнїемъ вноскопресосѣщенѣншаго / митрополїта мелѣтыа. ѡбщомъ братїа первѣнши п х стаменко. п димитрїа. снмо / станко (...) пера лнко стонако. стаменко цветко їван 1872: зц. вѣно и зѡфїр / ѿва стоан снмо юва гесоргн стева фїла мїханла лека арса“.

Зограф Зафир је био у скупини сликара, уз Тодора и Спиру, који су помагали Авраму Дичову на осликавању цркве Успења Богородице у Доњем Кормињану код Косовске Каменице 1870. године. Тамо се у два записа на зидовима цркве, осим ктитора и приложника помињу и: „зографъ аврамъ дичов / ѿдрвжїнахъ ѣго. зѡфїръ. тодоръ.ї спїро / ѿ деборскъ державъ ѿ село тресанче“.²⁴ У цркви Светог Николе у Косовској Каменици налази се и једна катапетазма коју је осликао зограф Зафир 1876. године.²⁵ На њој је представљен иконографски тип Исуса Христа, који је познат под називом Хлеб животни. Осим приложничког записа, на катапетазми се налази и текст тропара, у оквиру

²¹ А. Василиев, *нав. дело*, 226; А. Николовски, *Умѣйностїа на XIX век во Македонија (извод од сїудуїаїїа)*, Културно наследство 9, Скопје 1984, 20; Н. Макуљевић, *Иконопис Врањске еїархије 1820–1940*, 23.

²² А. Василиев наводи веома скромне податке о зографу Зафиру – да је он осликао једну дарохранилницу у цркви Светог Николе у Куманову 1869. године, као и да је 1873. године сликао иконе у цркви Светог Георгија у Младом Нагоричину, (А. Василиев, *нав. дело*, 307). У Врањској епархији, Зафир је сликао иконе за иконостасе у црквама села Доњи Вртогош, Магранце, Големо Село и Клиновац, док је Вено насликао иконе за иконостасе у селима Русце, Ново Село, Крива Феја и Црноштица. Такође, осим у Саборном храму у Врању, ова два зографа заједно су радила и у Горњем Вртогошу, селу Света Петка заједно са Блажом Дамјановићем, са Аврамом Дичовим у Топлацу, и са калуђером Нешом у Ратају, (Н. Макуљевић, *нав. дело*, 23).

²³ О живопису у овој цркви видети: И. Женарју, *Зидно сликарстїво у цркви Светїе Пеїтке у селу Сїража код Гњилана*, Баштина 35, Лепосавић 2013, 315–343, са записом публикованим на 317 стр.

²⁴ Записи су публиковани у: И. Женарју, *Зидно сликарстїво у цркви Успѣња Богородице у селу Доње Кормињане*, Баштина 37, Лепосавић 2014, 28.

²⁵ И. Женарју Рајовић, *Црквена умѣйностї XIX века у Рашко-їризренској еїархији (1839–1912)*, 89–90, 278.

којег је сликар оставио и податке о себи и времену сликања „на 1876 лето изр рукї зафїръв васїлковъ“.

Евгеније Поп Кузманов

Зограф Евгеније (Јевгеније) Поп Кузманов, који је живео до 1888. године, сликарство је учио у тајфи Фрчковских, а касније био сарадник Николе Јанова. Његова активност може се пратити широм Македоније и у северозападној Бугарској.²⁶ У Рашко-призренској епархији му се са сигурношћу могу приписати два иконостаса у црквама Сиринићке жупе на обронцима Шар планине.

Познато је да је 1888. године извео све иконе на иконостасу у цркви посвећеној Успењу Богородице у селу Готовуши, која је подигнута на темељима старијег храма 1866. године.²⁷ У дну престоне иконе Богородице сачуван је запис: „из рѣкнї ѣвгенїа зѣгрѣфа .опѣ (...) галчнннкѣ дѣборско ѡкрѣ... 1888 лѣто мѣсеца апрн..а 17. денѣ“. Зограф Евгеније насликао је и икону Успења Богородице која се налази у храму. Постоји могућност да је он насликао и допојасну представу Светог Николе на јужном зиду поред иконостаса.

Зограф Евгеније је израдио и готово идентичан иконостас у цркви Свете Петке у Беровцима. На њему су престоне иконе Христа и Богородице са Христом које је 1858. године насликао Стергије из Кожана, аутор тамошњег зидног сликарства..

Константин Јаковљевић

Из Галичника је родом и зограф Константин, који се на иконама на Косову и Метохији потписивао као Јаковљевић, познат и као учитељ касније знатно познатијег Теофана Исаиловића Бударског. У Македонији је познат као Константин Јаков Бундовски, по познатом роду Галичанаца,²⁸ а да се

²⁶ В.С. Радовановић, *Зайиси и найїиси*, Зборник за историју Јужне Србије и суседних области, ур. Р.М. Грујић, Скопље 1936, 277; А. Василиев, *нав. дело*, 228; П. Миљковик-Пепек, А. Николовски, *Сосїојбаїта и валоризацијаїта на црковнїїте сїоменици на кулїураїта од XIV век до денес на їтерїїїорїјаїта на собраниїїто на оїїїїїна Теїїово*, Културно наследство 6, Скопје 1975, 87. У сродству са њим био је и Галичанац Христо Мицков, који је радио у Врању, Лесковцу и Нишу, (А. Василиев, *нав. дело*, 229). Такође, насликао је и иконе за иконостас цркве Светог Илије у Ковилову, у Неготинској Крајини, (А. Костић, *Црква Свєїїої Илиїе у Ковилову*, у: Сакрална топографија Неготинске Крајине, ур. Н. Макуљевић, Неготин 2012, 103-104).

²⁷ М. Ивановић, *Прилози у їознавању делаїїносїїи сликара (зоїрафа)*, 174; М. Ивановић, *Црквени сїоменици, XIII–XX век*, 428.

²⁸ М. Машник, *Галерија на икони во цркваїта Св. Кирил и Меїїодїї во Теїїово*, Патримониум.мк 10, Скопје 2012, 317, 325. А. Николовски га помиње као „Костадин

ради о истом сликару указује његов потпис на икони Сабора архангелског из манастира Драганца. На овој икони из 1892. године потписао се као Константин Јаковљевић, али је на крају записа додао и Бундовски. Радове Константина Јаковљевића настале у периоду од 1889. до 1892. године срећемо у црквама у Гњилану, манастиру Драганцу, Пасјану и Витини.

У гњиланској цркви Светог Николе и данас се чувају његове иконе које су спашене из пожара који је захватио цркву у фебруару 1893. године.²⁹ Прва икона коју је насликао за ову цркву била је икона Светог Георгија из фебруара 1889. године. Након тога радио је у Витини током месеца јуна, да би се вратио поново у Гњилане. У Гњилану је насликао више икона, које су се вероватно налазиле на иконостасу, на шта указују и дуборезне царске двери са његовим потписом. На јужним вратницама се наводи: 8 здравле неговог велнчства, сватана (...) / хамнд хана П^{ог} и за време високопреос...нства г. г. млетна митрополнта рашкопризренског а под тѣторств / ом ...менко ристича и коста стевича (...) (...) / тел. царске две.. (...). Наставак следи на северним вратницама, где стоји: приложн станко (...) каражић ѿ партеш за дѣшевн / спасенне. рѣкою коста (...) лковлевнѣ зѣграв нз / д (...)ско ѿкрѣжне ѿ село галичннк год 1889. маја (14 или 19).

Осим двери, у овој цркви његов потпис носе и иконе Светог Саве, Светих апостола Петра и Павла и Преображења Христовог. На икони Светог Саве, у доњем левом регистру исписан је приложнички запис на белом свитку: „приложн кочѣ ѡци жнѣнѣ за / дѣшевнѣ спасеніе и тѣлеснѣ / здравіе вѣлѣто 1889: авгѣстѣ 14“. Испод њега је остављен и потпис сликара „рѣкою кѣнстѣнтннѣ ѡкововнѣ / зѣгравѣ ѿдѣборско ѿкрѣжне ѿ / село галичннѣ“. На икони светих апостола, између Петровог левог и Павловог десног стопала насликан је бели развијени свитак у којем је смештен приложнички запис: „прило (...) деніѣ заспѣнѣ сво~ / ме (...) равіе своіѣ деца~ / ма волѣ (...) 1889 авгѣстѣ. 14“. Потпис сликара „рѣкою кѣнстѣнтннѣ ѡкововнѣ / зѣгравѣ ѿдѣборско ѿкрѣжне ѿ / село галичннѣ“ смештен је испод ногу Светог Павла. На икони Преображења Христовог, између представа Мојсија и Светог Јакова насликан је развијени свитак у којем је исписан приложнички запис: „приложн максимѣ ѿвнѣ дн / влакз задѣшевнѣ спасеніе и / телесно здравіе волѣто 1889 / м. авгѣстѣ 14“. У доњем десном углу стоји и потпис сликара : „рѣкою кѣнстѣнтннѣ ѡкововнѣ / зѣгравѣ ѿдѣборско ѿкрѣжне, / ѿсело галичннѣ“.

У гњиланској цркви чувају се и иконе које је сликао током 1891. године, попут оне на којој је приказан Свети Георгије. На овој икони налазе се приложнички запис: „За спомен свога поко; супру- / га, Ђорђа поп Јовића, и

Јакокович (Јакович) – Бундовски“, (А. Николовски, *Умѣтностиа на XIX век во Македонија (извод од сѣудијаѣа)*, 20).

²⁹ И. Женарју Рајовић, *нав. дело*, 86.

своје пок. / ћерке Тадијане, прилаже ову икону / у Гиланској цркву; Рисимка Јаћим / 1891. Февруар. 1.и. дана“, као и потпис сликара: „нзъ рѣкіи кѡстантїнъ га кѡвїкъ зѡг~ / рафъ ѿ дебѡрско ѡкрѣжїе ѿ село га~ / село лїчнїкъ. 1891“. Сачувано је и више икона мањег формата на којима се потписао иницијалима „р: к: га: 1891“.

Лета 1889. године Константин Јаковљевић је сликао и иконе за иконостас цркве Свете Петке у Витини. На престоним иконама Свете Петке, Богородице са Христом и Христа, као и на северним дверима са представом архангела Михаила сачуван је исти запис: „л. ѿ. х. 1889. г. ѿднїи : денъ рѣкою кѡстантїнъ ѿковѡвїтъ ѿ дебѡрско ѡкрѣжїе ѿ село галїчнїкъ“. Наредне 1890. године радио је на украшавању Преображењске цркве у селу Пасјане у близини Гњилана. На иконостасу је насликао иконе са старозаветном тематиком у зони сокла, царске двери, икону Светог Стефана на северним дверима и монументално сликао Распеће на врху.³⁰ На икони Светог Стефана сачуван је запис: „рѣкою кѡс / тантїнъ / іако: 1890: іан. / ѿднѣр. село га~ / лїчнїк“, док је нешто сложенији на царским дверима, смештен у дну оба крила двери. У првом делу, на северном крилу стоји податак о сликару: рѣкою кѡстантїнъ ѿковѡвїкъ зѡграфъ ѿ дебѡрско ѡкрѣжїе ѿ село галїчнїк, а испод њега у насликаном развијеном свитку: прїлози г:нъ перо сїдїи раїчнїк затѣлесно зд~ / равіе, ѿ дѣшевнѡ спасїнїе вѡ лѣто. ѿ. / хрїста 1890. авгѡстѡ 4ти денъ.“ На јужном крилу царских двери, на истом месту, налази се други део записа, који је на појединим местима оштећен: прїложн г:жа велїка (св)прѡга (..)нна, / раїчнїк, затѣлесно здра(віе) ѿ дѣшевн(о) (с)псїнїе / колѣто 1890 авгѡ(стѡ) 4 ти (денъ).“³¹ Вероватно у време рада на иконостасу Јаковљевић је и осликао цркву, и визуелно креирао култ Свете мученице Босиљке на трону који је смештен уз северозападни стуб у храму. Мученица Босиљка, канонизована 2018. године, потицала је из пасјанске породице Рајичић која се јавља у улози приложника делова иконостаса. Њени посмртни остаци били су похрањени у стубу на којем су насликане сцене њене отмице и успења, а у октобру 2019. године пренете су у кивот испред иконостаса.³²

Током лета 1892. године Константин Јаковљевић је сликао иконе за иконостас цркве манастира Драганца, што се може видети из записа на престоним иконама. На оштећеној икони Богородице Живопријемног источника, из фрагментарно сачуваног записа види се да је приложник био

³⁰ Престоне иконе и иконе у празничној зони дело су непознатог сликара из 1839. године.

³¹ Запис је публикован и у: И. Женарју, *Дебарски зографи на Косову и Метохији*, Саопштења 44, Београд 2012, 212-213.

³² Више о мученици Босиљки и њеним представама, (И. Женарју, *Представе и култи мученице Босиљке у Пасјану*, Зборник Матице српске за ликовне уметности 42, Нови Сад 2014, 187-202).

Акса Анђелковић Рајичић, а остављени су и сликарски иницијали р.к.а. Готово исти запис налази се у дну престоних икона Богородице са Христом и Исуса Христа: „рѣкою коѣнтинѣ ѡковлѣвнѣ зѣграфѣ ѣзѣ дѣворскѣ ѡкрѣжнѣ, ѣзѣ, сѣлѣ, галичннѣкъ. месеца, юлѣа, вден, 19: 1892“. Запис је сачуван и у дну престоне иконе Светог Јована Претече, али га је теже прочитати од конструкције иконостаса, те се само види да је приложник био из Гњилана, као и да је иста насликана „рѣкою коѣнтинѣ ѡковлѣвнѣ во лето 1892 месець 21 сеп“.

Теофан Исаиловић Буџароски

Сам крај XIX и почетак XX века обележила је делатност Теофана Исаиловића Буџароског из Галичника, како на Косову и Метохији, тако и у Врањској епархији. Живео је вероватно у Гњилану и Врању, где је формирао радионицу из које су наручиване иконе за цркве у Врањској епархији.³³ Сликарске поуке стекао је од зографа Константина Јаковљевића, на шта указује запис на икони Светог Стилијана Памфлагонијског: „ѣзѣ рѣкнѣ теѡфанѣ ѡуѣннѣкъ кѡсти 1891“.³⁴ Зографску пикторалну поетику брзо је напустио у корист савременијих концепција највероватније под утицајем Ђорђа Зографског, са којим је 1899. године радио у цркви Светог Ђорђа у Сурдулици.³⁵ До сада су његови радови мапирани у манастирима Драганац и Грачаница и у цркви Светог Саве у Косовској Митровици.

У манастиру Драганцу се налазе иконе које је Буџароски сликао 1892, 1894. и 1897. године. На икони Васкрсења Христовог са приложничким записом: „За спомен Г-н Ко- / ста шта је почео / да чисти манаѣтр / Св: Собор Архангелски“, сликар се потписао као *Теофан Буџаровић Зограф 1892*. Друга икона из исте године је она на којој су насликани Свети цар Константин и царица Јелена, приложнички дар Лене Живић („Прилаже ову икону / Лена супруга Коче / аци Живић за спомен своју мајку поко. Саву“). Приложница Лена је потом 1897. године манастиру Грачаница поклонила икону Светог краља Стефана Дечанског коју је такође насликао Буџароски.³⁶ На њој је приложнички запис „Поклонила је ову Ико- / ну Јелена супруга /

³³ Претпоставља се да је у Врању имао и радионицу, одакле су наручиване иконе које се и данас могу наћи у црквама у Сеацима, Раковцу, Рељану, Корбевцу, Владичином Хану, Врању, Пуковцу, Краљевој Кући, Старом Глогу, Кривој Феји и Бресници, (Н. Макуљевић, *Црквена уметност у Краљевини Србији (1882–1914)*, Београд 2007, 186).

³⁴ И. Женарју Рајовић, *нав. дело*, 87.

³⁵ Сп. Н. Макуљевић, *Иконопис Врањске епархије 1820–1940*, 29; А. Костић, *Храм Светиоѡ Георѡија у Сурдулици*, Лесковачки зборник 50, Лесковац 2010, 137–151.

³⁶ И. Женарју Рајовић, *Три иконе Теофана Исаиловића Буџароскоѡ у манаѣиру Грачаницѡ*, Косовско-метохијски зборник 6, Београд 2015, 187–188.

Коче Аци Живи- / ћу из Гилане. / 1897 6/5“ исписан покрај десног рамена светитеља, док се у доњем десном углу налази потпис сликара *Т. И. Буц*.

Празнична икона Сабора Светих архангела у цркви манастира Драганца насликана је по жељи дебарских градитеља 1897. године. О томе јасно сведочи приложнички запис: „Поклонили ову икону, Михајло / Ђорђевић, Новак Исијановић, Јо- / ван Јанчић, дунђери од Деборску / нахију од село Тресонче. / За свој спомен у Манастир / Драганац. 1894. г.“.³⁷ На њој је забележена и још једна варијација сликаревог потписа – „Из руке Теофан Зугравчије / од Деборско окружије од село / Галичник 1894. мај, 10. дан“. По наруџбини Михаила Ђорђевића Буџароски је поново сликао након четири године. Две иконе, Исуса Христа Сведржитеља и Богородице са Христом, из 1898. године, дебарски градитељ поклатио је манастиру Грачаници приликом рада на обнови цркве.³⁸ При дну иконе Христа сачуван је запис: „Поклатио ову икону Михаило Ђорђевић дунђер из Деборск (...) село Тресонче. Израдио (...) Буџароски 1898. г.“; док на икони Богородице стоји: „Поклатио ову икону Михаило Ђорђевић дунђер из Деборског округа (...) Буџароски 1898. 18/9“. Михаило Ђорђевић је од Буџароског наручио и две иконе приликом рада на изградњи цркве Светог Саве у Косовској Митровици 1913. године.³⁹ На икони Богородице налази се запис: „Поклатио Михаило Ђорђевић (...) из Деборског округа село Тресонче, док је на икони Исуса Христа запис: Поклатио Михаило Ђорђевић (...) 1913. Т. И. Буџар (...)“.

На иконостасу у Драганцу се налази и икона Светог Мине коју је Буџароски насликао 1897. године, што се види из записа: „Поклатио је ову Икону / Душан Аксић Трговац / Гнилански 1897 7/20. / Израдио Т. И. Буџар.“. Током 1897. године насликао је и још једну икону Светог Стилијана Памфлагонијског, на којој је приложнички запис: „Поклатила је ову / Икону Коца супруга / Костадина В. Дичић“. У доњем десном углу је потпис сликара: *Израдио Т. И. Буџароски 1897.*

* * *

Захваљујући раду бројних македонских тајфи, међу којима су и оне зографа из Галичника, црквена уметност на Косову и Метохији, односно у Рашко-призренској епархији представља део опште слике верске

³⁷ И. Женарју, *Дебарски зографи на Косову и Метохији*, 213.

³⁸ И. Женарју Рајовић, *Три иконе Теофана Исаиловића Буџароског у манастиру Грачаница*, 188-189.

³⁹ Иконе су публиковане у: И. Женарју, *Изградња и ојремање цркве Светог Саве у Косовској Митровици (1896-1913)*, Баштина 34, Лепосавић 2013, 409.

обнове у Васељенској патријаршији. Како се развијала према истоветним принципима, друштвеним и уметничким оквирима и тенденцијама, сакрална визуелна култура на овој територији интегрални је део нововековне црквене уметности на Балкану.

Ivana Ženarju Rajović

THE ACTIVITIES OF PAINTERS FROM THE VILLAGE OF GALIČNIK IN KOSOVO AND METOHIIJA

Summary

Painters from the vicinity of Debar and Veles decorated churches throughout the Balkans and, moving across a large territory, created a compact map of church art in the last century of Ottoman rule. Their route included churches in the Diocese of Raška and Prizren, which now largely lies within the borders of Kosovo and Metohija. In these churches, like in other parts of the Balkans, they were commissioned by believers and church dignitaries to paint icons, fresco church walls, and handcraft and decorate church furnishings. Among these painters there were some from the village of Galičnik, such as the Dzhinoski brothers, Evgenije Pop Kuzmanov, Teofan Isailović Budžaroski, Konstantin Jakovljević and the pair made up of Venio and Zafir.

In the period 1867 – 1875, the Dzhinoski brothers made iconostasis and painted frescoes in the churches of St. Nicholas in Ljubižda, the Budisavci Monastery, Belo Polje near Peć, while icons painted by Vasilije can be found in the churches of Gnjilane and Kosovska Kamenica as well as in the Monastery of the Patriarchate of Peć. In the territory of the Diocese of Raška and Prizren, these two artists worked in 1871 and 1872 on the furnishing and decoration of the Church of St. Paraskeva (Petka) in the village of Straža near Gnjilane. Evgenije Pop Kuzmanov made iconostasis for the churches of the Dormition of the Virgin in Gotovuša and St. Paraskeva (Petka) in Straža. Works created by Konstantin Jakovljević in 1889–1892 can be found in the churches of Gnjilane, the Draganac Monastery, Pasjan, and Vitina. Teofan Isailović Budžaroski is known to have worked in Kosovo and Metohija, in the monasteries of Draganac and Gračanica and in the Church of St. Sava in Kosovska Mitrovica, in the period 1891–1913.

Сл. 1. Браћа Ђиноски, Свети апостоли Петар и Павле, црква Светог Николе у Љубижди, око 1867 г.
Fig. 1. The Dzhinovski brothers, the Holy Apostles Peter and Paul, the church of St. Nicholas
in Ljubizda, around 1867

Сл. 2. Браћа Ђиноски, детаљ са царских двери, манастир Будисавци 1874 г.
Fig. 2. The Dzhinovski brothers, detail from the imperial doors, Budisavci monastery, 1874

Сл. 3. Василије Ђиноски, иконостас цркве Светог Николе у Косовској Каменици
 Fig. 3. Vasilije Dzhinovski, iconostasis of the church of St. Nicholas in Kosovska Kamenica

Сл. 4. Зафир и Вено, иконостас цркве Свете Петке у Стражи, 1871/72 г.
 Fig. 4. Zafir and Veno, iconostasis of the church of St. Petka (Paraskeva) in Straža, 1871/72

Сл. 5. Зафир и Вено, зидно сликарство цркве Свете Петке у Стражи, 1871/72 г.
 Fig. 5. Zafir and Veno, wall painting of the church of St. Petka (Paraskeva) in Straža, 1871/72

Сл. 6. Евгеније Поп Кузманов, иконостас цркве Успења Богородице у Готовуши, 1888 г.
 Fig. 6. Evgenije Pop Kuzmanov, iconostasis of the church of the Dormition in Gotovuša, 1888

Сл. 7. Евгеније Поп Кузманов, иконостас цркве Свете Петке у Бревцима, 1888 г.
Fig. 7. Evgenije Pop Kuzmanov, iconostasis of the church of St. Petka (Paraskeva) in Brevci, 1888

Сл. 8. Константин Јаковљевић, престопа икона Богородице са Христом,
црква Свете Петке у Витини, 1889 г.
Fig. 8. Konstantin Jakovljević, throne icon of the Virgin with Christ,
church of St. Petka (Paraskeva) in Vitina, 1889

Сл. 9. Константин Јаковљевић, Свети Георгије, црква Светог Николе у Гњилану, 1891 г.
 Fig. 9. Konstantin Jakovljević, st. George, church of St. Nicholas in Gjilane, 1891

Сл. 10. Константин Јаковљевић, зидно сликарство у цркви Преображења Христовог у Пасјану, око 1890 г.
 Fig. 10. Konstantin Jakovljević, wall painting in the church of the Transfiguration of Christ in Pasjan, around 1890

Сл. 11. Константин Јаковљевић, Света мученица Босилјка,
црква Преображења Христовог у Пасјану, 1892 г.
Fig. 11. Konstantin Jakovljević, Holy Martyr Bosiljka,
church of the Transfiguration of Christ in Pasjan, 1892

Сл. 12. Теофан Исаиловић Буџароски, Свети цар Константин и царица Јелена,
манастир Драганац, 1892 г.
Fig. 12. Teofan Isailović Budzharovski, st. Emperor Constantine and Empress Jelena,
Draganac Monastery, 1892

Сл. 13. Теофан Исаиловић Буцароски, Свети Мина, манастир Драганац 1897 г.
Fig. 13. Teofan Isailović Budzharovski, st. Menas, Draganac Monastery 1897

Сл. 14. Теофан Исаиловић Буцароски, Богородица са Христом, Косовска Митровица 1913 г.
Fig. 14. Teofan Isailović Budzharovski, Virgin with Christ, Kosovska Mitrovica 1913

Јазична редакција
Proofreading

Софија Чолаковска-Поповска
Гордана Ацеска

Дизајн
Design

Методија Николовски

Компјутерска реализација
Computer layout

Зорица Велкова

Корица
Cover design

Филип Митров

Јазична редакција на англиски текстови
Proofreading of the English texts

Николче Мицковски

Печатница

Бомат графикс – Скопје

Тираж
Copies

300

Скопје 2022